

طرح مستند تلویزیونی

آشیق

طراح و نویسنده : سید ابراهیم جوادخانی

عاشیق

یک قسمت 65 دقیقه

مقدمه

در آذربایجان هنر موسیقی مردمی به موسیقی آشیقی (عاشیقی) معروف است که جایگاه والایی در ادبیات شفاهی و فرهنگ این منطقه دارد و سرشار از معنویت است . عاشیق ها حاملان فرهنگ آذربایجان هستند . آنان این فرهنگ غنی و سرشار از نکات انسانی را قرن ها سینه به سینه انتقال داده اند . حافظه آشیق ها مخزن داستان ها و اشعار این ملت بوده . آنان در مجالس مختلف ، این داستان ها را با مهارت نقل کرده و اشعاری نغز را به همراه آهنگ سازی های خود می خواندند و می خوانند .

آشیق کسی است که خود در میان مردم زیسته است و زبان دردهای آن ها را می داند . شعر های آشیق ها در بردارنده نکات مختلفی از آداب و رسوم و اندیشه های این مردم است . این اشعار مخزنی از واژگان هستند که در عین سادگی ، اندیشه ای قابل توجه از زندگی یک ملت در درون آن ها نهفته است .

آشنایی با آشیق ها و یا مطالعه اشعار آن ها و زنده نگهداشتن آهنگ های جاننداری که آن ها به یادگار گذاشته اند ، عاملی مهم برای حفظ هویت فرهنگی مردم آذربایجان می باشد . آنچه که تقریباً فراموش شده است و می رود تا هویت فرهنگی مردم آذربایجان در موزه ها جا خوش کند و مسلمات گذشته به افسانه تبدیل شود . آشیق ها ی آذربایجان جز مهجورترین عناصر فرهنگی در زمانه حاضر هستند . همان سرنوشت تاسف باری که بر نقالان قهوه خانه ای رفت ، بر اینان نیز می رود .

از این رو ساخت مستندی تلویزیونی در مورد آشیق ها ضرورتی است در حفظ هویت فرهنگی مردم آذربایجان که همیشه فرهنگ و ادب و هنر این خطه از میهن عزیزمان ایران زبان زد خاص و عام بوده است .

موضوع :

ویژگی مهم هنر آشیقی در مردمی بودن آن است . به این معنا که هنر آشیقی خاستگاه مردمی دارد و همراه شادی ها و غم ها ی مردم به وجود آمده ، رشد کرده و از گذشته های دور تا کنون به صورت شفاهی نقل شده و باقی مانده است .

هنر آشیقی ، سرشار از معنویت ، جسارت ، محبت و عاطفه است و به دلیل ویژگیهای که محور آن ها انسان ، زندگی اجتماعی و معنویت است ، در تمامی مناطق آذربایجان گسترده شده است .

آشیق ها چه آنگاه که در لباس شامان ها و قام ها (کشیش مغولی) پناهگاه مردم بودند ، چه آن زمان که در کسوت اوزان ها و قوسان ها گره از مشکلات ایل می گشودند ، چه امروز که راویان و فرهنگ و گنجینه کهن هستند ، همواره همراه با مردم بوده اند و آفرینششان جنبه مردمی داشته است .هم از این رو ناب ترین و اصیل ترین نمونه های ادبی را می توان در فرهنگ و ادبیات آشیقی یافت .

فرهنگ و ادبیات آشیق های آذربایجان در هر دوره ، آینه تمام نمای جامعه عصر خویش بوده اند .

ایده :

این مستند می خواهد بگوید آشیق هنرمندی است که شعر می سراید ، آهنگ می سازد ، می نوازد ، و می خواند ، هم هنرپیشه هست و هم داستانسر ، به عبارت دیگر آشیق در تمامی عرصه ها خلاق است و هنرمندی است که این همه را با انگشتان ماهر و صدای دلنوازش اجرا می کند . آشیق ها در میان اجداد آذربایجانی های امروزی یعنی اوغوزها ارج و منزلتی داشته اند و اغوزها به قوپوز سلف ساز امروزمین آذربایجانی حرمت می نهاده اند .

همچنین این مستند می خواهد بگوید که چگونه آشیق ها بعد از گردن نهادن به اسلام ، نقش کهانت خود را به گونه ای دیگر حفظ کردند و در دوره اسلامی دوران

تکامل ادبیات و موسیقی متعالی عاشیقی به شمار می رود و چگونه هنر و استعداد خود را در گسترش دین اسلام به کار گرفتند. آن ها شیفته حق و عارفانی بوده اند که مردم را به حق دعوت می کردند و با شعرها و آهنگ های خود ، مردم را در غلبه بر مشکلات یاری می رساندند . آشیق ها در دوره اسلامی به خصوص دوره نسیمی و همچنین در دوره آغاز حکومت صفویه و دوره پادشاهی شاه اسماعیل به عنوان کانون ادبیات آذربایجانی در گسترش مذهب شیعه نقش اساسی ایفا کرده اند .

هنر آشیقی همچنان در ایران ، ترکیه ، جمهوری های شوروی سابق ، زنده و پویا باقی مانده ، حتی برخی از اقوام غیر ترک نیز به هنر آشیقی روی آورده اند به طوری که نمونه های از آن را در میان گرجیان و ارمنیان می توان دید .

امروزه نیز آشیق ها با حضور در مجالس شادی و عروسی و مجالسی که به مناسبت اعیاد مذهبی تشکیل می شود ، با هنرنمایی خود در داستانسرایی ، خواندن اشعار مذهبی و عرفانی و اخلاقی و قصه های عامیانه نقش اساسی در انتقال فرهنگ و هنر به نسل های امروزی دارند هرچند که چند سالی است که به نظر می رسد بنا به دلایل مختلف آن ها به حاشیه رانده شده و تلاش آن ها برای روشن نگه داشتن چراغ هنر آشیقی این هنر اصیل و ریشه دار مشهود است .

مباحث پژوهشی این مستند حول موارد زیر متمرکز است .

1. بررسی پیشینه تاریخی و گستره جغرافیایی آشیق های آذربایجان
2. باخشی ها و اوزان ها که اسلاف آشیق ها می باشند در میان قوم ترک و مردم آذربایجان چه ویژگی هایی داشتند و دارای چه جایگاهی بودند ؟
3. بررسی نخستین منظومه های مدون آشیقی و ویژگی شعری و موسیقایی این منظومه ها
4. چه ضرورتی در میان بود که کسانی به عنوان آشیق وارد صحنه زندگی مردم آذر بایجان شوند ؟
5. آشیق کیست ؟
6. وجه تسمیه و معنای لغوی آشیق (عاشیق) چیست ؟
7. آشیق ها بعد از گرویدن به دین اسلام چگونه در توسعه و تبلیغ دین مبین در میان ترکان و مردم آذربایجان نقش داشته اند ؟
8. بررسی شیوه های توسعه ادبیات فولکلوریک مرتبط با موسیقی آشیقی آذربایجان در حماسه خوانی و حماسه سرایی تاریخی مردم در عصر صفویه .
9. تاثیر و جایگاه آشیق ها در فرهنگ و هنر مردمان آذربایجان چه بوده است ؟
10. آشیق ها در میان مردم آذربایجان دارای چه مقامی بوده اند ؟
11. شان و مقام آشیق ها در بین مردم عادی بر چه اساس رتبه بندی می شده است ؟
12. نقش آشیق ها در حفظ و انتقال ادبیات عامیانه و فرهنگ و هنر مردم آذربایجان به نسل های آینده چگونه بوده است ؟
13. بررسی ویژگیهای موسیقی آشیقی
14. بررسی پیشینه ساز آشیقی (که در قدیم قوپوز نامیده می شده است)
15. ویژگی های شعر آشیقی ، انواع شعر آشیقی ، و مضامین اشعار این هنرمندان چیست ؟

16. تاثیر قرآن و حدیث در شعر آشیقی
17. تاثیر فولکلور بر هنر و ادبیات آشیقی
18. بررسی وضعیت هنر آشیقی و آشیق ها در حال حاضر
19. دلایل کمرنگ شدن حضور آشیق ها در مراسم و جشن های مردم
20. چگونگی تلاش هنرمندان آشیق های امروزی در زنده نگاه داشتن این هنر اصیل مردمی و متعهد .

ساختار :

فیلم با تصاویری از کوه ها ، صخره ها ، دشت ها ، و بیشه ها و تندیس های شهر یری و نقوش کنده کاری شده بر روی صخره ها و سنگ های مختلف موجود در طبیعت و مناطق باستانی آذربایجان آغاز می شود . بر روی این تصاویر صدای موسیقی حماسی ساز آشیق شنیده می شود . سپس در نقاط مختلف طبیعت مثل قله های کوه و بیشه ها و کنار آلاچیق ها مرد آشیقی در هیبت دده قورقود را می بینیم که اشعاری در مورد وحدانیت خدا و مدح حضرت محمد (ص) و ... که در ابتدای کتاب دده قورقود آمده می خواند . بر روی تصاویری از کتاب دده قورقود و تصاویری از تمثال دده قورقود گوینده از کتاب دده قورقود و خود دده قورقود می گوید . در کتاب دده قورقود کهن ترین اثر مکتوب به زبان ترکی آذربایجانی ، اوزان نام خنیاگر دوره گردی است که در شان قهرمانان حماسه می سراید و دعای خیر بدرقه راه آنان می کند و ترانه های دل انگیز می خواند . دده قورقود خود یک اوزان است که قوپوز در دست دارد و پس از پیروزی قهرمانان داستان ها ، در مجلس حاضر می شود و برایش " سوی " soy از مصدر سویلمق به معنای (سرود ستایش منظوم) می سراید و " بوی " boy از مصدر بویلاماق در معنای (قطعه ستایش منثور) می خواند

سپس در روی تصاویری از اوزان ها که به صورت نقاشی و تابلوهای مختلف و همچنین تصاویر بازسازی شده که در مناطق مختلف و مکان های متفاوت در حال ساز زدن هستند گفتار متن در مورد تاریخ و پیشینه اوزان ها می گوید . اوزان ها در دوران باستان و در میان افراد قبیله ها از احترامی خاص برخوردار بوده اند . اینان ایل به ایل و اوبه به اوبه می گشتند و نام سرافرازان قبایل را در سرودهای خود جاودانه می کردند . وسپس با تصاویری از تندیس های موجود در موزه ها و عکس های موجود به پیشینه طولانی اوزان ها

اشاره می کند و می گوید . در موزه ایران باستان در تهران و موزه لوور در قسمت تاریخ ایران پیش از آریایی ها (عیلام) به مجسمه های کوچک نوازندگانی با قدمت دو هزاره قبل از میلاد بر می خوریم که همچون آشیق های امروزی سرپا ایستاده و ساز خود را بر روی سینه نگه داشته اند. چنین نوازندگانی را که مشابهش را می توان فقط در میان ترکان امروزی آذربایجان پیدا کرد سرنخی از قدمت هنر موسیقی آشیقی ترکان به دست می دهد. امروزه هنر عاشیق در میان مردم کشورهای ایران، جمهوری آذربایجان، ترکیه، ترکمنستان، قفقاز و دیگر مناطق ترک نشین رایج است. آشیق های آذربایجان وارث یکی از غنی ترین بخش های ادبیات و فرهنگ شفاهی آسیا هستند. در دوران قدیم اوزان ها در میان قبیله ها از حرمت خاصی برخوردار بوده اند و ساز در دست از طایفه ای به طایفه دیگر رفته و در شأن قهرمانان و مردان بزرگ وطنشان منظومه ها و داستان ها سروده و شهرت آنها را ابدی می ساختند. در عین حال، آنها ریش سفیدان، رئیسان، عالمان و روحانی های خلق بوده و در سختی ها و مشکلات زندگی به خلق خود کمک می کرده اند .

تندیس های موجود در موزه لوور

ما با استفاده از تصاویر و عکس های قدیمی و منابع ارشیوی و نقاشی ها و پرده هایی در مورد ورود اسلام به آذربایجان سخن گفته و در مورد نقش این اوزان ها و آشیق ها در اسلام آوری و تبلیغ دین اسلام سخن

می‌گوییم . نخستین آشیقی که در دوره اول نام و ذکر وی از هنر وی در برخی متون آمده ، فردی است که (ترکی کیشی) نام دارد و شعرهایی از او باقی مانده است و در دربار غزنویان نیز حرمت خاصی داشته . در دیوان اللغات الترمک محمود کاشغری نیز به نام آشیق دیگری (جوجی) که مربوط به دوره اول پس از اسلام آمده است . از قرن دهم هجری و با رستاخیز فرهنگی شاه اسماعیل صفوی ادبیات آشیق دوشادوش ادبیات رسمی موجودیت خود را به رخ می‌کشد . به طوری که این دوران را دوره طلایی ادبیات آشیقی نام نهاده اند که در تبیین آرمان های شیعه در کلام و زبان آشیق ها مربوط به این دوران هست . معروفترین آشیق در آن دوران (دده قوربانی) هست . آشیق قوربانی در نیمه اول قرن 16 میلادی می زیسته و اولین آشیقی است که دیوان شعر از او باقی مانده و در دسترس است. او شاعر و غزل پرداز ماهر و هنرمند بوده است. قسمتی از اشعار او مضمون اجتماعی و سیاسی دارد. او در این اشعار از ظلم و ستم فئودال ها و زورگویان سخن می‌گوید. او شاه اسماعیل را مرشد کامل خطاب کرده و با او درباره مسائل سیاسی و اجتماعی زمان خود مباحثه می‌کند. آشیق قوربانی در اشعار خود به پیروزی حق و عدالت یقین دارد و ایمان دارد که بهاری در پی زمستان خواهد آمد. آشیق‌های آذربایجان او را “استاد آشیق‌ها” خطاب کرده و همواره از او الهام می‌گیرند .

در این بخش ما تصاویری از آشیق امروزی را می‌بینیم که در مکان های مختلف ، قهوه خانه ها ، مراسم عروسی در خانه ، روستا ، آلاچیق عشایر ، خیابان و کوچه و ... ساز می‌زند و می‌خواند . گوینده در مورد آشیق می‌گوید . آشیق کیست ؟ آشیق هنرمندی است که شعر می‌سراید ، آهنگ می‌سازد ، می‌نوازد و می‌خواند . آشیق هنرمندی است آگاه و عالم و عامل به مسایل دینی و احکام شرعی ، انسانی پاکدامن و

مورد احترام و حرمت همه مردم که در غم ها و شادی های آن ها شریک است . آشیق هنرمندی مردمی است و باید در چندین هنر مهارت داشته باشد . و سپس در مورد معنای واژه آشیق می گوید . برای ریشه واژه آشیق چند نظریه وجود دارد .

1. از ریشه عاشق عربی به معنای دوستدار
2. از ریشه مصدر ترکی آشیلاماق (Aşilamagh) به معنای تلقین کردن ، تزریق کردن
3. از ریشه ترکی (ışığ) به مفهوم نور و روشنایی

آشیق وارد ایل می شود . بزرگان ایل به استقبال او می آیند . و با احترام او را به داخل آلاچیق می برند . آشیق شروع به نواختن ساز خود می کند و اشعاری می خواند . اشعاری پند آموز و اخلاقی ... آشکارا اهالی در وجد و سرور هستند .

گوینده در مورد جایگاه آشیق ها در ادبیات و فرهنگ هنر و از اعتبار آنان در میان مردم آذربایجان می گوید آشیق ها نوازندگان، آوازخوانان و خنیاگرانی هستند که راوی باورها، دردها، آرزوها، قهرمانی ها و داستان های حماسی مردم بوده و گاه در نقش ریش سفیدان و خردمندان قوم خود از قداست و احترام خاصی در بین اقوام ترک برخوردار بوده اند. آنان با الهام از مفاهیم پاک و انسانی زندگی و طبیعت، احساسات و تمنیات خود و خلق خود را به آواز ترنم کرده اند. این قداست و احترام را می توان در داستان هایی چون “دَدَه قورقود”، “کور اوغلو” و “عاشیق غریب” و ... مشاهده کرد که در آنها آشیق ها نقش محوری در حوادث دارند. آشیق با نام های متفاوتی همچون اوزان و باخشی در بین مردم آذربایجان و ترک ها شناخته شده است. آشیق در شأن قهرمانان حماسه می خواند و در حالیکه برای آنان دعای خیر می خواند ترانه هایی می سراید.

آشیق دیگری در قهوه خانه ساز می زند . و داستانی را به آواز بازگو می کند . گوینده در مورد ویژگی موسیقایی ، شعر و ساز هنر آشیق می گوید . و در بین هر سخنی ما آشیقی متفاوت در مکانی مختلف به صورت نمونه آن موسیقی و شعری که سخن از آن رفته می شنویم و می بینیم .

آشیق ها بلحاظ نحوه اجرا، همواره بصورت ایستاده و با قامتی افراشته و ترجیحاً با لباس ویژه و رسمی به اجرای هنر می پردازند و گاهاً برای به هیجان آوردن شنوندگان و ناظرین، در حین ایفای برنامه از حرکاتی چون بالا و پایین بردن کاسه یا بازوی ساز یا قرار دادن ساز در پشت گردن یا کوبیدن پای بر زمین به خصوص به هنگام اجرای آهنگ های حماسی استفاده می کنند..

آهنگ‌های آشیقی به همراه خلق داستان‌ها ایجاد شده‌اند؛ به اینصورت که همراه با تعریف یک داستان آهنگ‌ها در روایت آن ایفای نقش می‌کردند که بعدها آهنگ‌های این موسیقی به صورت مستقل نیز به اجرا درآمدند.

تعداد آهنگ‌های آشیق (عاشیق‌هاوالاری) که در طول تاریخ تکوین این موسیقی ایجاد شده است، 72 و گاه 73 آهنگ ذکر شده است. برخی از این آهنگ‌ها به نام ایجاد کننده آن یا به افتخار برخی از افراد (نظیر شاه ختایی، کسمه کرم، حبیبی، امراهی، پناهی و حیدری) و برخی نیز به نام مکان‌های جغرافیایی (نظیر اوردوباد گوزه للمه‌سی، ترکیه گرایلی‌سی، شماخی، قره‌عینی، میصری، قره‌باغی) مشهور شده‌اند.

شعر آشیق در آذربایجان از نظر فرم بسیار متنوع بوده و متناسب با آهنگ‌های موجود در موسیقی آشیق خلق می‌شود. فرم‌های مختلف شعر آشیق در وزن هجایی سروده می‌شوند و شعر عروضی کمتر در میان شعرهای آشیقی دیده می‌شود، به همین دلیل با زبان ترکی و ساختار این زبان مانوس تر است. تقسیم بندی انواع شعر آشیقی بر اساس قافیه، وزن و کاربرد کلمات و نیز مضمون صورت می‌گیرد. رایج ترین فرم‌های شعری در ادبیات آشیق عبارتند از: دییشمه، قوشما، گرایلی، دیوانی، مخمس، مستزاد، تصنیف، بایاتی، تجنیس، دوداق دیمز، اوستادنامه، تاپماجا، باغلاما، قیفیل بند و

نگاهی به هنر و ادبیات آشیق نشان می‌دهد که بخشی از این ادبیات به صورت داستان توسط آشیق‌ها ساخته و پرداخته شده و برای مردم نقل شده است. آشیق‌های آذربایجان در ساخت داستان، شعر و نثر را با هم ترکیب کرده‌اند. در داستان‌های آشیقی، افسانه، اسطوره، حماسه، عشق، محبت و صمیمیت از عناصر ذاتی به حساب می‌آید. داستان‌های آشیقی آذربایجان در دو دسته اصلی جای می‌گیرد: دسته اول داستان‌های حماسی است که داستان‌های دده قورقود و کوراوغلو از این دسته‌اند. دسته دوم داستان‌های غنایی است که در فرهنگ عامه به “محبت داستانی” مشهورند. اصلی و کرم، عاشیق غریب و شاه صنم از نمونه‌های مهم این دسته‌اند.

بعد از این بخش مهم ما با استفاده از تصاویر و مصاحبه با آشیق‌های امروزی در نقاط مختلف آذربایجان از وضعیت آن‌ها باخبر و حرف‌ها و دردل‌های آن‌ها را خواهیم شنید به گونه‌ای که ما لحظه کوتاهی از مصاحبه‌ای از آشیق را شنیده و بقیه صحبت‌های او را روی تصاویری از خود مصاحبه‌شونده حین اجرا و ... خواهیم شنید .

تصویر پایانی از آماده شدن آشیقی است که برای اجرای برنامه‌ای از کوچه، شهر، روستا، و ... عبور و در نهایت در میان تندیس‌های شهر یری قطعه‌ای را اجرا می‌کند .

پا نوشت : لازم به ذکر است در این فیلم مستند از مصاحبه های تصویری که از پژوهش گران ، موسیقدانان ، اساتید ادبیات ، و خود آشیق ها و کسانی که اطلاعات جامعه ای در خصوص هنر آشیقی و آشیق ها دارند در کنار گفتار متن استفاده خواهد شد .

منابع :

1. قوپوز نوازان دل سوخته آذربایجان - تالیف دکتر حسین محمد زاده صدیق - انتشارات تک درخت
2. آشیق های آذربایجان - پرویز شاهمرسی - انتشارات آذربایجان
3. تحقیق پیرامون ادبیات شفاهی آذربایجان (مجموعه مقالات) - آکادمی علوم جمهوری آذربایجان
4. نگاهی به هنر و موسیقی آشیقی - مقاله - محمد وطنلی
5. سیر تطور هنر در آذربایجان - روح الله عباس خانی - انتشارات سروش
6. آشیق های آذربایجان در گذر تاریخ - مقاله - مریم صبری
7. پژوهش های انسان شناسی ساز آشیقی آذربایجان در حماسه خوانی و حماسه نوازی تاریخ مردم ایران از عصر صفویه تا معاصر - تحقیق - عمار احمدی
8. ادبیات آشیقی را در یابیم - حسین حسینی تبار - مقاله - کتاب ماه ادبیات و فلسفه - آذر 1379
9. بررسی انواع شکل (فرم) اشعار آشیق های آذربایجان - تحقیق - جمیل ویشقلی

سید ابراهیم جوادخانی

اصلاح مرداد 1402

